

«Husbond» fru Dorthe Juel

En adelskvinnes autoritetsroller ved inngangen til 1600-tallet

Irene Almkvist Ellefsen

Østfoldmuseene

Epost: irene.almkvist.ellefsen@ostfoldmuseene.no

Abstract

This article examines the authority of noblewomen who owned estates in early modern Norway. The actions and agency of these women had significant impacts on their families and local communities. In Scandinavia, a few noblewomen were also granted fiefs. Holding a fief was one of several authoritative roles occupied by noblewomen in the late 16th and early 17th centuries, closely linked to aristocratic culture. This article focuses on the case of Dorthe Nielsdotter Juel, who was the fief owner of Onsøy in southeastern Norway from 1588 to 1596. It explores how her authority was manifested in various roles: as a fief holder, estate owner, family matron, and lay patron, and examines these within the context of research on elite women's agency in the early modern period. How do historical sources reflect whether Dorthe was treated according to the norms of gender or social class? By analyzing how Dorthe's authority is depicted in contemporary written sources, we can explore how she leveraged her authority to influence the local community and her family. Analyzing these sources supports the idea that gender norms were flexible, and that the expectations for a female estate owner focused on fulfilling the responsibilities of the office and role, regardless of gender.

Keywords:

- Female estate owners,
- women as fief holders,
- early modern nobility,
- Authority

Den konfliktløsende adelsfruen

Høylytt spetakkel fylte stevnestua i Onsøy utenfor Fredrikstad en førjulsdag i 1602. Ekteparet Asgjerd og Torbjørn fra gården Kil støyet så ille at det var umulig å avsi dom. Et par måneder tidligere hadde Torbjørn skjelt ut dommerne og truet dem i det som var en seiglivet eiendomskrangel mellom Kil-paret og sognepresten Hans

Bang. Onsøys tidligere lensinneher, Dorthe Juel, hadde prøvd å løse konflikten i årevis. En gang ble saken utsatt fordi hun var bortreist: et av flere tegn på hennes myndighet i lokalsamfunnet.¹ Også på Riska, et gods Dorthe eide i Ryfylke, hadde hun gjennom store deler av 1590-tallet jobbet for å få bukt med en hissig konflikt mellom to bønder. Der ordnet saken seg trolig på

1. Noen av kildene til saken: Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F15/L0003: Prestearkiv-Østfold, 1594-1700, s. 183-186; Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F15/L0003: Prestearkiv - Østfold, 1594-1700, s. 188-191; Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA 5965/F15/L0003: Prestearkiv - Østfold, 1594-1700, s. 193-196; Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F15/L0003: Prestearkiv - Østfold, 1594-1700, s. 102-104.

fredelig måte med en pålitelig fogd som mellomledd.

I området som utgjør dagens Østfold fantes det flere godseiende adelskvinner på 1500- og 1600-tallet. I sin samtid kunne de ha stor innflytelse i lokalmiljøet, men i historiske oversiktsverk må man gjerne lete godt etter informasjon om dem. Dermed kan de virke mindre viktige og fremtredende enn adelsmennene. I tradisjonell historiskrivning har kvinner ofte fått mindre plass, og dermed har deres bidrag i for eksempel økonomisk historie og deres innflytelse i samfunnet blitt nærmest usynliggjort (Lahtinen 2009:21; Jacobsen 2022:12; Du Rietz 2013; Keskinen et. al 2018:47–48). På den annen side blir historiske kvinner med makt iblant fremstilt som eksepsjonelle unntak som trosset patriarkatet.

Når adelens kvinner oppførte seg på måter vi tenker på som uvanlige bør vi vurdere om de handlet i tråd med det som var forventet av dem, ifølge Anna Hammar og Svante Norrhem (2023:332). Ofte er det ikke nok å bruke normative kilder som lovverk og adelsidealer, men man må se hva som var praksis (se bl.a. Sogner et al 2000:177; Du Rietz 2013:45; Sandvik 2016b:102–103). En rekke nyere studier peker på at kvinner hadde større innflytelse og handlingsrom enn det som reflekteres i samtidens idealer. Det tyder på at normene for kjønn i praksis kunne være fleksible (se bl.a. Wærdahl 2022; Sandvik 2016a:111–126; Hammar & Norrhem 2003:328–329, n.1).

Det er mye vi ikke vet om kvinnelige godsieiere i Norge. Forskningen som finnes tar gjerne for seg senmiddelalderen, og i mindre grad perioden fra slutten av 1500-tallet og første del av 1600-tallet. Randi Bjørshol Wærdahl er blant dem som har forsket på norske adelskvinneres handlingsrom på 1400- og 1500-tallet, særlig med eksempler fra Midt-Norge. Hun uttrykker at det er behov for mer forskning på feltet (Wærdahl 2022). Det finnes kilder som i liten grad er blitt utforsket i lys av disse spørsmålene, og denne artikkelen vil bidra til å tette kunnskapshull, blant annet ved å ta utgangspunkt i et østnorsk eksempel. I tillegg vil jeg komme inn på andre temaer der jeg finner lite forskning, som godseiende adelskvinneres religiøse innflytelse i lokalsamfunnet.

Jeg undersøker former for autoritet hos en adelskvinne ved overgangen til 1600-tallet, og mitt eksempel er Dorthe Nielsdotter Juel til Elin i Onsøy (født trolig før 1560, død trolig etter 1628).² Lokale konflikter som eksemplene nevnt innledningsvis er typiske hendelser som har etterlatt kilder der man kan analysere en øvrighetspersons innflytelse, og er blant empirien jeg bruker.

Artikkelens tittel peker på en tilsynelatende motsetning, for hva innebar det at en kvinne kaltes *husbond* slik vi skal se at Dorthe gjorde i noen kilder? Dorthe Juels autoritet må forstås både ut fra at hun var adelig og at hun var kvinne. Normer og forventninger knyttet til disse to rollene kunne være motstridende, men empirien gir et inn-

2. I et brev datert på Elingaard 31. oktober 1628 omtales hun ikke som «salig avgangen», som var en vanlig måte å omtale folk på etter deres død. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0008: Pk. 8 (II), 1602–1704, s. 43–46, <https://urn.digitalarkivet.no/URN:NBN:no-a1450-sa10101602091045.jpg>. I datteren Sophie Brockenhuus' likpreken står det at Dorthe levde 49 års tid etter ektemannen Henrik Brockenhuus' død (Stockfleth 1565:54). I så fall levde hun til ca. 1637, men jeg har ikke funnet andre kilder som bekrefter at hun levde etter 1628. Jeg bruker suffiksene -dotter og -son etter Språkrådets anbefalinger for navn fra før 1700. Unntaket er biskop (superintendent) Jens Nilsson der svært mye av øvrig litteratur bruker formen Nilsson. Jeg bruker også kortformen Dorthe om Dorthe Juel. I samtidige kilder benevnes hun oftest som fru Dorthe Juel med ulike varianter av stavemåte. Under Dorthes eierskap kaltes setegården Elin/Elline (eller varianter av dette) slik det fremkommer i skriftlige kilder. Under Jens Bjelke ble -gaard lagt til. Nå kalles herregården Elingård/Elingaard.

blikk i hvordan ting ble løst i praksis. Dette bringer oss til artikkelens problemstillinger: Hvordan kan man ut fra et lite kilde-materiale undersøke autoritet hos en adelig kvinne som Dorthe Juel? Hva kan dette fortelle om adelskvinnens makt og innflytelse i Norden i perioden rundt år 1600, og hvordan kan det utdype forholdet mellom normer og praksis for kvinners handlingsrom i tidlig nytid?

Et underliggende spørsmål handler om hvordan andre forholdt seg til Dorthes autoritet og på hvilke måter hun kunne bruke autoriteten til å påvirke andre mennesker. Ved å studere kilder knyttet til Dorthes forskjellige relasjoner og roller vil jeg se om bredden av disse rollene samlet sett kan gi et utfyllende bilde av hennes autoritet, for ut fra dette å undersøke forholdet mellom normer og praksis for adelskvinner i tidlig nytid.

I det følgende starter jeg med en diskusjon av autoritetsbegrepet slik det kan forstås i valgt tidsperiode og kultur. Så presenterer jeg teori og relevant forskning på kvinners handlingsrom i tidlig nytid samt på normer knyttet til adelsstanden, og redegjør for metode. Deretter introduserer jeg Dorthe Juel, hennes nære familie og kulturen hun var del av, før jeg diskuterer hennes autoritet som lensinnehaver og gods-eier. Gjennomgående ser jeg etter hvordan autoriteten bekreftes eller utfordres av andre menneskers handlinger. Videre undersøker jeg hvordan Dorthes strategier fikk følger for hennes barn, stebarn og svigersønn, før jeg kort kommer inn på hennes rolle som kirkeverge – et tema som imidlertid fortjener mer forskning enn denne artikkelen gir rom for. Som lensinnehaver representerte Dorthe den øverste, verdslige lokale makt. Samtidig ivaretok hun egne interesser og kirkens interesser, og som gods-eier handlet hun på vegne av slekten som representant

for barn og stebarn. Autoritetsrollene kan ikke sees isolert fra hverandre, og metoden bærer preg av at det vil være krysningspunkter, for eksempel mellom rollene som gods-eier og svigermor. Avslutningsvis sammenfatter jeg funnene og konkluderer.

Makt og autoritet i et kjønnsperspektiv

Hva er forholdet mellom begrepene makt og autoritet? Grethe Jacobsen har forsket på kvinner med makt i Danmark i tidlig nytid, deriblant lensinnehavere. Hun beskriver makt som en omskiftelig tilstand der den som har makt «har kontrol over materielle og immaterielle goder» (Jacobsen 2022:15). Ordet autoritet bruker hun om den typen maktutøvelse som ikke handler om militær eller annen fysisk maktutøvelse, men som er basert på lovgivning – og at personer med autoritet hadde dette i kraft av en rolle eller et embete (Jacobsen 2022:16). Maktutøvelse kan være legitim eller illegitim, men autoritet er alltid en legitim form for maktutøvelse, ifølge Jacobsen (2022:16).

I sin analyse om makt og konfliktstrategier mellom øvrighet og lokalsamfunn i senmiddelalder og tidlig nytid, skiller Magne Njåstad mellom uformelle og formelle maktressurser. De formelle forklarer han som «muligheter for å oppnå resultater gjennom midler som var gjensidig akseptert av begge parter, altså lokalsamfunn og øvrighet» (Njåstad 2006:626).

Anu Lahtinens bok *Anpassning, förhandling, motstånd* fra 2009 om kvinner fra den svenske/finske adelslekten Fleming i perioden 1470–1620 regnes som toneangivende på forskningsfeltet om nordiske elitekvinner og handlingsrom, og er blant bøkene jeg bruker mye i denne artikkelens teoretiske diskusjoner. Hun beskriver makt som den enkeltes mulighet til å få gjennomslag for sine målsetninger og å påvirke beslutningsprosesser, og autoritet som den juridiske og

erkjente retten til å fungere som synlig maktutøver, for eksempel som dommer eller verge. Lahtinen (2009:32) henviser også til Kekke Stadin, som skiller mellom legal autoritet og legitim autoritet, der den legale autoriteten knyttes til institusjoner og den legitime til husholdet og familiekreisen. For en kvinne kunne det være vanskelig å oppnå en legal autoritetsstatus, men de kunne utøve makt og få en «socialt accepterad auktoritetsposition» (Lahtinen 2009:32). Her kan Jacobsens (2021 og 2022) forskning på kvinnelige lensinnehavere nyansere bildet. Det kan argumenteres for at å være lensinnehaver var en form for legal institusjon, selv om det ikke var en varig posisjon. Etersom danske og norske adelskvinner kunne holde len, kan de ha hatt mulighet til å oppnå en mer formell autoritetsstatus enn andre nordiske adelskvinner. Lahtinen (2009:31) viser dessuten til at makt i tidlig nytid var særlig knyttet til eierskap til jordeiendom, en ressurs som kvinner i visse tilfeller rådde over. Hun utdyper dette med at makt i tidlig nytid ikke kun bør defineres ut fra politisk innflytelse, men at man også parallelt bør se på makt slik den utspilte seg i husholdet og innenfor familie- og slektsstrukturer (Lahtinen 2009:31).

Både Jacobsen og Lahtinen knytter autoritet til makt. Jeg forstår autoritet som en status eller egenskap man tillegges av andre, og at det er slik autoriteten får sin legitimitet. Der makt er noe man i større grad kan ha – eller ta – uten at det anerkjennes av de man står over i et maktforhold, er autoritet en type maktutøvelse der makt-overhodet anerkjennes. På denne måten kan adelens autoritet i tidlig nytid være en forutsetning for det Njåstad kaller formelle maktressurser. Autoritet handler ikke nødvendigvis om utøvelse av makt, men om en form for respekt som gir et handlingsrom. En persons autoritet bør dermed kunne

spores i beskrivelsene eller handlingene til andre som er underlagt personens autoritet.

Standssamfunnets normer og roller

I den teoretiske diskusjonen henter jeg inn et tverrfaglig spekter av kulturhistorisk og historisk forskning på tidlig nytid i Norden som belyser temaer rundt kjønn, adelskultur, godsøkonomi og rettshistorie.

Jacobsen (2022:15) skriver at det i patriarkalske samfunn alltid er et hierarki der mannen står over kvinnen, men 1500- og 1600-tallet var i tillegg pregede av at man som adelig hadde privilegier uansett kjønn. En adelskvinne sto altså over en mann fra bondestanden. For å svare på om nordiske adelskvinner i tidlig nytid var mer påvirket av normer for stand enn for kjønn, må man se nærmere på normene (Keskinen et al. 2018; Hammar & Norrhem 2023; Jacobsen 2022).

En viktig og utbredt kilde til periodens normer og idealer finnes i Hustavlen, en del av Luthers lille katekisme. Hustavlen var del av tidens husholdslitteratur, og var godt kjent på 1600-tallet (se bl.a. Keskinen et al. 2018; Appel 2001:131). Den skildrer et hierarkisk samfunn med mannen som husholdets overhode. Kvinnen var underlagt mannen, mens barn og arbeidsfolk var underlagt det gifte ekteparet. Innenfor husholdslitteraturen finner vi også det som kalles *Oeconomia*-bøker, der blant annet rollefordelingen mellom adelskvinner og adelsmenn uttrykkes. Leif Runefelt (2001: 91–100) viser hvordan ideologien om samfunnsordningen i Hustavlen og *Oeconomia*-bøkene bygger på tankegods som finnes igjen både i antikken og i nytestamentlige skrifter. Blant dette er «behovet av att styra och regera hushållets medlemmar i syfte att upprätthålla en ordning vari varje del har sin bestämda plats» (Runefelt 2001:94). Husholdslitteraturen er en kilde til samtidens

normer for menneskenes plass i samfunnet og for rollefordelingen mellom dem både av hensyn til stand, kjønn og plassering i familien.

Samfunnet så vel som husholdet kunne sees på som en organisme der det styrende elementet var det mannlige overhodet (Runefelt 2001:102–103). En husholdning som mistet sin husbond kunne sammenlignes med en båtsmann uten ror og kompass, eller en sau uten hyrde (jf. Runefelt 2001:103). Men selv om idealet var at husholdets mannlige overhode skulle være til stede, var jo ikke dette alltid tilfelle. Noen reiste ut, ofte i krig, og noen døde. En god del adelige enker giftet seg ikke igjen. Hvordan løste folk det hvis husholdet mistet husbonden? Kunne husfruen ta over og virke som husbond?

Forskning rundt elitekvinnens handlingsrom gir nyttige perspektiver. Etter hvert har forskerne beveget seg videre fra å lete etter eksempler på at kvinner hadde handlingsrom, eller *agency*, til å analysere hvordan de brukte det, eller *action* (se f.eks. Wiesner-Hanks 2021:10–11). At Dorthe Juel hadde et handlingsrom, er forventet ut fra hva vi vet om elitekvinner i tidlig nytid. Det interessante er å undersøke hvordan hun brukte handlingsrommet og hvilke følger det fikk. I sin avhandling om en av de få svenske *Oeconomia*-bøkene gjennomgår Bo Eriksson ulike definisjoner av sosiale roller, og kommer fram til at disse er forbundet med hvilke forventninger andre har av deg i rollen, og at den sosiale rollen i seg selv er den stabile part mens innehaveren kan byttes ut (Eriksson 2008: 41–46). Når jeg omtaler adelskvinnen Dorthe Juel som godseier, lensinnehaver og kirkeverge, er de sosiale rollene, slik Eriksson beskriver dem, et nyttig verktøy. Hadde man byttet ut Dorthe med en annen ville disse rollene blitt ivarettatt, mens hennes rolle som mor og svi-

germor må anses å være mer knyttet til henne som person. Derfor bruker jeg begrepet autoritetsroller i stedet for sosiale roller som en fellesbenevnelse for rollene jeg undersøker hos Dorthe.

Rettshistorisk forskning er også relevant. Her har jeg anvendt sekundærlitteratur, og særlig historikere som Hilde Sandvik og Sølvi Sogner som har jobbet mye med kvinner i rettshistorien. I kildene ser vi at kvinner brukte rettssystemet i Norge. De kjente sine rettigheter og var på tinget, både som vitner, sakførere og tiltalte (Sandvik 2016b:104). Lovene i de nordiske landene i denne perioden hadde noen ulikheter som det er viktig å være oppmerksom på når man omtaler kvinners juridiske posisjon. I juridisk forstand hadde kvinner i alle lag av befolkningen en tydelig plass på tinget, både som vitner, anklagere og anklagede (se f.eks. Sogner et al. 2009). Dorthe hadde ulike roller på tinget. Som godseier, lensinnehaver og kirkeverge var hun involvert som øvrighet i lokale saker. Hennes bestemmelser ble trukket fram som bevis eller partsinnlegg, og noen ganger får man vite hva hun hadde gjort i saken fram til dette punktet. Hun kunne også bli stevnet av andre, men da var det saker som kom til herredagen.

Denne studien bygger på et fragmentarisk kildemateriale. Lahtinen (2009:15) beskriver hvordan man i studier av nettopp adelskvinnens liv må lete i mange ulike kilder, i randbemerkninger, regnskaper og eiendoms-transaksjoner, og at det stort sett ikke finnes innholdsrike, sammenhengende kilder i slike studier. Hun legger vekt på at disse spredte kildene viser hvordan kvinnene fremsto og agerte i ulike roller, og at tekstene «förmedlar intrycket att adelskvinnorna hade kanaler för sitt agerande och att de uppfattade sin roll som betydelsefull» (Lahtinen 2009:15). En tilsvarende innfallsvinkel som den Lahtinen anfører er også anvendt i min studie.

Kildematerialet jeg har anvendt er særlig *Norske Herredags-Dombøger, Norske Rigs-Registranter* og biskop (superintendent) Jens Nilssøns (1538–1600) visitasbøker i Yngvar Nielsens utgave, samt andre arkivkilder. Jeg har også benyttet de trykte likpreknene etter Dorthes ektemann Henrik Brockenhuus (1542–1588), hans første kone Elisabeth Pedersdotter (d. 1578), samt Dorthe og Henriks datter Sophie Brockenhuus (1587–1656). I tillegg bruker jeg enkelte andre kilder, som den tyske legen Otto Sperlings (1602–1681) selvbiografi. Jeg har ikke funnet brevmateriale, men har lett i diverse materiale knyttet til særlig Dorthes svigersønn Jens Bjelke til Austrått (1580–1659). Da dette er en kulturhistorisk studie har jeg ikke vektlagt kilder som regnskaper eller en utfyllende oversikt over hennes gods. Slike kilder bruker jeg kun i den grad de er relevante for problemstillingene.

Autoritetsrollene jeg har valgt er bestemt ut fra hva kildematerialet sier noe om. Jeg har altså først gått gjennom kildene og valgt ut de som kan si noe om Dorthes autoritet i forhold til andre mennesker. Disse har jeg studert i lys av problemstillingene og teorien.

Enkefruen på Elin

Kildene om Dorthe Juel gir et bilde av en adelskvinnes liv og virke i Norge på starten av 1600-tallet. Hennes fødselsår er ikke kjent, men kildene viser hennes aktivitet fra slutten av 1580-tallet til et stykke ut på 1620-tallet. Hun var dansk, og datter av Christenze Ovesdatter Lunge (Dyre) og Niels Enevoldsen Juel til Aabjerger i Danmark. Hun hadde flere søsken. En av disse var Ove Juel til Kjeldgaard (d. 1599), slottsherre på Akershus 1583–1588 og senere

Dorthe Juels våpenskjold fra Henrik Brockenhuus' likpreken, skrevet av Jens Nilssøn. Kilde: Det Kgl. Bibliotek, København: LN 1191 8°. Jens Nilssøn, 1590. <https://archive.org/details/den-kbd-pil-130018161266-001/page/n10/model/2up>

lensinneholder av blant annet Tune skiprede (Bricka 1894:605).

Henrik Brockenhuus var enkemann etter Elisabeth Pedersdotter (Litle) som døde i 1578. Dorthe og Henrik giftet seg 19. september 1585 i Oslo og flyttet inn på hans setegård Elin i Onsøy (Nilssøn 1590). Et år senere fødte Dorthe sønnen Erik som døde før han fylte to.³ Datteren Sophie ble født 31. oktober 1587 (Stockfleth 1656:49).

3. Jens Nilssøn var på Elin 9.–13. november 1586 i forbindelse med Dorthes kirkegang og Eriks dåp (Nielsen 1981:48–49). Eriks død er nevnt i Henrik Brockenhuus' likpreken.

Etter drøye to års ekteskap døde Henrik 6. mai 1588 under et opphold i Skien. Hans likpreken, skrevet av biskop Jens Nilssøn, inneholder rørende beskrivelser av hvordan han tok avskjed med Sophie og Dorthe (Nilssøn 1590).

Tre barn fra Henriks første ekteskap – Eiler, Margrethe og Inger – nevnes i senere kilder, men kun Inger virker å ha vært til stede på farens dødsleie. Han «formanede hende til Guds Fryct / oc til alle gode Dyder / Oc at hun vilde beuise sin kiere Moder lydighed» (Nilssøn 1590). Disse barna skal ha vokst opp hos andre (Erikssøn 1578). Etter Henriks død ser det ut til at Dorthe fikk formynderskap for stedøtrene, og i flere kilder omtales hun som stebarnas mor.⁴ Eiler kan ha vært rundt 19 år da faren døde, så han var myndig.⁵

Dorthe giftet seg aldri igjen. Adelige enker kunne ha gode inntekter fra egne eiendommer og næring, og i Danmark valgte mange å ikke gifte seg på nytt, faktisk inngikk kun 10 % av danske adelige enker på 1600-tallet nye ekteskap (Du Rietz 2013:163).⁶ I Sverige ser man på 1600- og 1700-tallet at de enkene som giftet seg igjen ofte var blant de største godseierne (Du Rietz 2013:164). I europeiske borgerskapsfamilier på 1600-tallet var det som regel yngre enker som giftet seg igjen, mens de mellom tretti og femti år oftere forble ugifte og fortsatte å styre familiens bedrift (Keskinen et al. 2018:54).

Dorthes enkestand gjør hennes posisjon tydeligere i kildematerialet. Etter Henriks

død dukker hun opp i en rekke kilder særlig knyttet til administrering av gods og næring, hovedsakelig sagbruk. I tillegg ga enkestanden henne en annen autoritet. I Norge fikk enker beholde myndigheten de hadde oppnådd som gift, det var en nødvendighet for å styre husholdet. Hun kunne hente inn hjelp fra en verge om hun trengte det, men ikke fordi hun måtte (Sogner et al. 2000: 169–170).

Jens Nilssøns visitasbøker og dagbøker er viktige kilder til Dorthes sosiale liv. Ingen likpreken etter Dorthe er bevart, men det finnes relevante opplysninger om henne og familien i andre likprekner, som etter Henrik Brockenhuus, Sophie Brockenhuus og barnebarnet Henrik Bjelke (1615–1683). I tillegg til familie besto Dorthes nettverk blant annet av andre adelsfamilier på begge sider av Oslofjorden og borgere og geistlige i Fredrikstad og omegn (se f.eks. Nielsen 1981:427–433 og 549). Hun pleiet også kontakt med medlemmer av kongefamilien (se f.eks. Munch 1850:465–466). Dessuten viser rettshistoriske kilder hennes omgang med bønder, fogder og andre tjenere.

I 1610 giftet datteren Sophie seg med Jens Bjelke, som fire år senere ble Norges rikes kansler. Ved ekteskapet kunne han overta eiendommer og næringer som Dorthe i en årrekke hadde driftet, samlet og forvaltet, inkludert Elin som hun hadde administrert i 22 år som enke. Samme år ble stedatteren Inger gift (Berg 1833:370). Eiler hadde vært forlovet, men døde i 1593 før han rakk å gifte seg (DAA 1962:15;

4. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728, s. 14–17. Morsbegrepet begrenset seg ikke nødvendigvis til å gjelde et biologisk mor-barnforhold, se Lahtinen (2009:119–129).

5. Han skal ha vært den eldste sønnen, og foreldrene giftet seg sommeren 1568 (Erikssøn 1578). Trolig ble han født tidligst våren 1569. Han var immatrikulert på universitetet i Rostock september 1584 (Helk 1987:182).

6. Blant mennene var det litt flere, 15 % adelige enkemenn giftet seg på nytt. Kvinner var ofte yngre da de giftet seg, så de levde i lengre tid alene (Du Rietz 2013:163). Man skal være forsiktig med å generalisere ut fra disse tallene. I Sverige har Johanna Raeder (2011:46) funnet ut at 64 % av adelige enker mellom 1450 og 1529 giftet seg på nytt.

Kart fra rundt 1588 av Lucas Waghenaer, trykket i *Mariner's Mirour*. Ved Gressvik [«Graswijck»] til høyre i bildet synes en bygning, dette kan være en markering av en av områdets herregårder, for eksempel Elin. Kilde: Kartverket, Museumskart 49: Atlaskart over ytre del av Oslofjorden, Lucas Janszoon Waghenaer, usikker datering (ca. 1588).

<https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=11155>

Huitfeldt 1880:247). Margrethe ser ut til å ha forblitt ugift, og omtales som jomfru etter at hun ble voksen. Jenter oppnådde en form for myndighet først ved ekteskap, men da med mannen som rettslig verge. Jomfruer (ugifte adelskvinner) kunne ha råderett over gods, men de skulle ha en mannlig verge (Jacobsen 2022:64–65). At kvinner kunne og måtte ta viktige avgjørelser uten at dette alltid skulle gå gjennom ektefelle eller mannlig verge, må ha forekommet. En slik fleksibilitet innenfor familien var av stor

betydning for et vellykket hushold (Poska 2021:200–201; Keskinen et al. 2018).

Enkelte kilder antyder herregården Elins posisjon i Dorthes tid og vitner om hvilket miljø og sjikt hun tilhørte. Gården var en arena for både små møter og store selskaper. Inne møttes adelsfolk for å bevitne avtaleinnngåelser, og ute i borggården kunne det forekomme diskusjoner mellom lokalbefolkningen etter kirketid.⁷ I november 1586 var Jens Nilsson noen dager på Elin i forbindelse med Dorthes kirkegang og

7. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728, s. 44–48; Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F15/L0002: Prestearkiv – Østfold, 1572–1683, s. 162–166.

sønnen Eriks dåp (Nielsen 1981:48–49). Dåpsmarkeringen er ikke nærmere beskrevet, imidlertid finnes en ganske fyldig beskrivelse av en annen barnedåp noen år senere på Fritsø ved nåværende Larvik, der både biskopen og Dorthe var blant gjestene (Nielsen 1981:90–93). Dåpsfesten på Fritsø er et eksempel på hvor omfattende en slik begivenhet i det østnorske adelsmiljøet kunne være. Det skildres et stort gjestebud med minst seksti gjester fra adel og borgerskap, de fleste navngitte. Det kan antyde litt om kapasiteten til å holde fester på en herregård i Dorthes miljø. Høsten 1589 sto Dorthe parat for å ta imot et kongelig bryllupsfølge på Elin, som riktignok ble avlyst i siste liten (Munch 1850:465–466). Noen år senere, etter at Jens Bjelke og Sophie Brockenhuus hadde tatt over, besøkte kong Christian 4. Elin to ganger, i 1616 og 1625 (Bjelke 1890:6; Borges 1997:25). Den tyske legen Otto Sperling, som var Jens Bjelkes gjest på Elin i 1622, omtalte herregården som en «Hoffstatt», altså et hoff.⁸ Dorthe drev med andre ord en herregård og et hushold av anselig størrelse.

Bråk på stevnestua: Dorthe som lensinnehaver

I 1588 fikk Dorthe lensbrev på Onsøy (NRR III:10–11). Hun fikk lenet kvitt og fritt, som betyr at hun beholdt inntektene av lenet selv. Ett år etter at ektemannen døde hadde hun levert hans utestående regnskaper til kongen, og hun fortsatte å levere regnskaper jevnlig. I 1596 ble lenet gitt videre.⁹

En lensinnehaver, kvinne eller mann, administrerte et område som var eid av kronen. At kvinner ble lensinnehavere, ser ut til å være særegent for Skandinavia. De siste årene er det kommet flere bidrag i forskningen på kvinnelige lensinnehavere og deres makt og handlingsrom.¹⁰ Etter innføringen av eneveldet i 1660 mistet den dansk-norske adelen mye av sin makt, og embeter ble i stedet gitt til menn av borgerskapet. Dette fjernet også adelskvinnenes mulighet til formell makt gjennom å eie len, og perioden med kvinnelige lensinnehavere var over (Jacobsen 2021:116).

Adelskvinner med len ser ikke ut til å forekomme utenfor Skandinavia, og etter 1524 kun i Norge og Danmark (Jacobsen 2021:110). Ifølge Grethe Jacobsen har kvinnelige lensinnehaveres offentlige rolle blitt oversett – både i samtiden og av senere historikere (Jacobsen 2022:154–155; Jacobsen 2021:113–114). Selv om de fleste len ble holdt av menn, var 15 % av danske len på 1500-tallet holdt av kvinner. Fordelingen var litt ulik for ulike typer len. Blant mindre len og klosterlen hadde rundt 17 % kvinnelig lensinnehaver, og blant hovedlen er tallet noe lavere (Jacobsen 2022:148). Det var en topp under den nordiske syvårskrigen, og ved slutten av 1500-tallet hadde andelen len med kvinnelig lensinnehaver sunket til 12 % (Jacobsen 2022:138–147). Selv om vi ikke har lignende statistikk for Norge, var det en god del kvinnelige gods-eiere på Østlandet, og noen av disse hadde også len.¹¹

8. KB GKS 3090 4o:42. Takk til Mattias Ekman som har delt denne kilden.

9. Lenet gikk først til Erik Mogenson Mormand. Da han døde i 1603 tok enken, Anna Brock, over lenet i ett år. Kansler Anders Green hadde Onsøy len fra 1606 til han døde i 1614, og etter ham overtok Jens Bjelke (Schou 1996:204–205).

10. Om norske lensinnehavende kvinner er særlig Randi Wærdahls (2013; 2017) forskning om Inger Ottesdotter Rømer viktig. I Danmark er det et større materiale å ta av, og her er Grethe Jacobsen (2021; 2022) blant de som har forsket mye på kvinner med len.

11. Gørvel Fadersdotter (Sparre) og Ingerd Ottesdotter (Rømer) hadde store godssamlinger i Norge, og også len.

Kvinnelige innehavere av mindre len i Danmark hadde lenet i gjennomsnittlig ti år. Det taler for at dette ikke bare var en løsning i en overgangsfase der en enke tok ansvar for å overlevere regnskap etter sin mann slik at en ny mannlig lensinnehaver kunne ta over (Jacobsen 2021:113). Kvinnene var forventet å administrere et len over lengre tid – i alle fall de mindre lenene (Jacobsen 2021:113).

Å være lensinnehaver innebar at man av kongen ble betrodd et forvaltningsoppdrag med privilegier, plikter, forventninger og et juridisk spillerom. Grethe Jacobsen (2022: 12) beskriver det som «en officiel stilling i landets administration», dette er vel å merke i Danmark. Lenene var et viktig inntektsgrunnlag for adelen, og som gjentjeneste skulle innehaveren sørge for at lover og regler ble fulgt (se f.eks. Jacobsen 2021: 111). Dette gjorde lensinnehaveren til en juridisk autoritet i lokalsamfunnet.

Konflikten mellom ekteparet på Kil og sognepresten Hans Bang som jeg nevnte innledningsvis er en av få saker som viser sider av Dorthes autoritet som lensinnehaver. Asgjerd Arnesdotter var enke etter Ulf Bjørnsson Kil. Krangelen handlet blant annet om et make-skifte Ulf hadde gjort mange år tidligere, og som Asgjerd og hennes nye mann, Torbjørn Eriksson, gjorde krav på (Engebretsen & Roer 1968:727–728). I januar 1595 stevnet stattholderen inn noen av Onsøys fremste bønder, fordi Hans Bang ba dem vitne om beskyld-

ninger Asgjerd skal ha kommet med. Stevningen ble lest opp på Onsøy kirkegård 9. februar og deretter på stevnestua på Kolberg 22. februar, men på Kolberg ble det besluttet at saken skulle utsettes en uke slik at Dorthe, som var bortreist, også kunne møte.¹² Hun nevnes ikke i innstevningen fra stattholderen. Fordi saken gjelder kirkegods og en prest, er den i stor grad blitt bevart i kirkelige arkiver. Dorthe var kirkeverge i Onsøy. Var det derfor hennes nærvær var viktig i denne saken?

I to dokumenter fra mai og juli 1594 knyttet til Kil-saken, presenteres Dorthe som lensinnehaver. Formuleringene er «fru Dorede Juull till Elin, som Odensø Leen aff kong; Mattz er medforlentt» og «fru Dorrette Juell till Ellin, som Odensø leen y forlenningh haffv».¹³ Ordlyden nevner Dorthe spesifikt som lensoverhode. Jeg mener dette støtter at Dorthe var innblandet i kraft av at hun var lensinnehaver. At en sak ble utsatt fordi hun ikke var til stede, kan være et tegn på hennes autoritet og juridiske rolle i Onsøy. Lokalsamfunnet anerkjente at hennes nærvær var såpass viktig at de ikke ville ta en avgjørelse uten henne. Denne anerkjennelsen bygget opp under en formell maktressurs som ga Dorthe et handlingsrom.

Også sommeren 1597, da Onsøy hadde en ny lensinnehaver, nevnes Dorthes fogd i den samme saken. I denne kilden omtales hun kun som «Erlig og welbørdig Frue».¹⁴ Kanskje hun likevel fortsatte å involveres i saken som nærmeste lokale øvrighet. Dette

Randi Wærdahl (2013:99, n.9) har listet opp fem skandinaviske kvinner med len i Norge i perioden 1524–1555, blant disse lenene er Råde i Østfold. Mette Urne fikk Veme skiprede i len fra 1588 sammen med ekte mannen Alexander Durham, og da han døde i 1600 fortsatte hun å ha inntekter av hans len til hun selv døde i 1612 (Murdoch 2003:8). Henrik Brockenhuus' mor, Kirsten Eriksdotter Gyldenhorn, hadde Værne klosterlen fra 1542 til 1549 (Opstad 1957:252). Det er også flere eksempler på enker som hadde forleninger i en kort periode etter at mannen var død, som Eline Godske (Rygge, Åbygge, Idd og Råde skiprede) i 1566 (Opstad 1957:251–252), Anna Brock (Onsøy) i 1603–1604 og Jutte Gyldenstjerne (Værne klosterlen) i 1617–1618 (Opstad 1957:257). Listen er ikke utfyllende.

12. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA -5965/F15/L0003: Prestearkiv – Østfold, 1594–1700, s. 102–106.

13. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA -5965/F15/L0003: Prestearkiv – Østfold, 1594–1700, s. 35–46; Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA -5965/F15/L0003: Prestearkiv – Østfold, 1594–1700, s. 63–67.

14. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA -5965/F15/L0003: Prestearkiv – Østfold, 1594–1700, s. 123–127.

Den gamle kirken i Onsøy (Kolberg), fotografert før 1875. Middelalderkirken ble revet i 1875 og erstattet med en ny kirke. Foto: Ukjent / Østfoldmuseene - Billedarkivet.

kan for eksempel ha vært tilfelle dersom den nye lensinnehaveren oppholdt seg mer i Danmark.

Kil-saken endte til slutt med at Asgjerd og Torbjørn fikk medhold (Schou 1996: 272; Dørum & Norseng 2005:328–329). Frem til dette hadde Dorthe i årevis forsøkt å finne løsninger gjennom grenseoppganger og inspeksjoner. Vi skal se at hun brukte lignende løsningsstrategier i andre eiendomstviser i områder der hun var godseier.

Fjern og nær godsforvaltning

En god del jordeiendom i Skandinavia var eid av kvinner. I Sverige eide kvinner omtrent 25% av alt adelsgods i perioden fra midten av 1500-tallet og gjennom 1600-tallet (Hammar & Norrhem 2023:340 og n. 40 s.s.). I en oversikt fra 1639 over eiere av gods og setegårder i Norge er i underkant av 36 % fruer og jomfruer (Coldevin 1950:27–

28). Selv om listen ikke er fullstendig viser det at mange norske storgods var eid av kvinner. I Dorthes nærområde var det flere kvinnelige storgodseiere, for eksempel Inger Jørgensdotter Litle som hadde setegården Torsø i 32 år, fra 1592 til 1624.¹⁵ Helvig Marsvin eide Tomb-godset i 22 år, fra 1626 til 1648, en gård som også var eid av søstrene Anna og Ottilia Ottesdøtre Kane tidlig på 1500-tallet (Weidling 2008:270–271). Det var klare forventninger til kompetansen hos adelskvinner som eide land, og nødvendig med kunnskap om de ulike sidene ved å administrere gods og store hushold (Hammar & Norrhem 2023:350). Hvordan henger Dorthes autoritet sammen med forventningene til henne som godseier og øvrighet, og hvordan spiller dette seg i kildematerialet?

I januar 1589 ble arv etter Henrik Brockenhuus fordelt. Dorthe var med i for-

15. Jens Bjelke overtok som hennes verge i 1621, for da var hun visstnok blitt så gammel og redusert at man fryktet hun ikke selv var i stand til å fatte avgjørelser om sine eiendommer (NRR V:151–152).

handlingene der Eiler, Margrethe, Inger og Sophie fikk hver sine deler av en rekke eiendommer.¹⁶ Mange av eiendommene ble administrert av Dorthe fram til arvingene kunne ta over. Etter hvert styrte hun gods så langt nord som Strøm (Kanestraum) på Nordmøre og så langt vest som Riska i Ryfylke. Både Strøm og Riska var såpass store gods at de bør ha gitt gode inntekter. Fra begge steder har lokale konflikter etterlatt kilder som gjør det mulig å undersøke Dorthes godseierautoritet andre steder i landet.

På Riska hadde to naboer kranglet over lengre tid. Den ene av dem var i lagretten fradømt retten til å bo på gården. Da saken kom for herredagen i Bergen sommeren 1599, kommer det fram at Dorthe var godt kjent med konflikten og hadde forsøkt å ordne opp i mange år, blant annet ved å sende ombudsmenn for å se på grenseområdene og annet som de to kranglet om. Omsider hadde hun gitt sin fogd fullmakt til å finne ut av hvem som hadde rett og hvordan saken kunne løses. Til herredagen sendte hun fogden med «adtschillinge missiue schriffuelszer», altså med en rekke brev som han fremla på hennes vegne (NHD 5. rekke, I:103). Fogden forklarte at Dorthe ønsket en slutt på konflikten og at hun skulle slippe å ha «saadan venighet, klammer och træte paa hinders goedtz, eptherdj hun selff er saa langt der frann (sic.) boendis» (NHD 5. rekke, I:104). Etter først å ha prøvd å løse saken på andre måter, hadde hun dermed overlatt fullmakten til lokal myndighet (fogden) i håp om en løsning, noe det trolig ble. Fogden ser ut til å ha gjort det Dorthe ba ham om.

Strøm på Nordmøre var en adelig setegård og blir av Ottar Roaldset skildret som

et særdeles rikt gods på 1600-tallet (Roaldset 1993:9–19). Strøm-godset hadde vært delt mellom Henrik og hans bror Peder, og etter Henriks død ble det Eilers setegård. Da han døde i 1593 må Dorthe ha overtatt – sannsynligvis som formynder for Eilers søstre. I 1594 ble det bestemt på lagtinget i Trondheim at leilendingen Oluf Knutsson som hadde drevet gården, skulle få bo der ut den perioden han hadde kontrakt på, så lenge Dorthe ikke ville overta (Roaldset 1993:18). Men hennes fogd, Christen Hansson, ønsket selv å bo på Strøm. Oluf mente fogden prøvde å kaste ham ut med en forfalsket kontrakt. Da Oluf tok saken til herredagen i 1597, hevdet fogden å ha et brev der Dorthe tilkjente ham gården, men retten mente at bevisene ikke var gyldige og fogden ble ikke trodd (NHD 1. rekke, IV:17–19). Det kan synes som at fogd Christen Hansson prøvde å bruke Dorthes autoritet – kanskje også utnytte hennes fravær – for egen vinning.

Dorthe forvaltet også eiendommer som lå nærmere geografisk, og der det kanskje var lettere å følge opp jevnlig. Hun virker å ha vært mer til stede i saker som gjaldt gods rundt Oslofjorden.

I 1599 underskrev to slektninger av Elisabeth Pedersdotter (Henrik Brockenhuus' første kone) et dokument som sikret at Dorthe og stedøtrene fikk beholde en rekke eiendommer som hadde vært arv etter Elisabeth. En av disse to slektningene var Anders Huitfeldt til Tronstad, som var der på vegne av sin kone, Elisabeths søster. I avtalen lot de Dorthe få mer enn hun hadde krav på, til tross for at hun ikke kunne dokumentere alt fordi godset i mellomtiden hadde gjennomgått så mange makeskifter at hun hadde mistet oversikten.¹⁷

16. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728, s. 14–17.

17. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728, s. 25–27.

En av gårdene var Snekkestad i Våle sogn i Vestfold. Dette var en relativt stor gård (Rønningen 1985:22). Under Snekkestad lå den kalkrike Langøya. Det var imidlertid ikke kalkbrenning i større skala på Langøya på Dorthes tid, kun en liten gård (Gjeruldsen 1999:45–46). Tidlig på 1600-tallet ville Anders Huitfeldt skille ut Langøya fra Snekkestad, og mente at den tilhørte ham. Dorthe gikk ikke med på dette. Hun sørget for å samle inn en rekke vitnesbyrd på at Langøya alltid hadde ligget til Snekkestad. Dorthes fullmektige på Snekkestad møtte i 1604 på Tønsberg rådstue som hennes representant i saken.¹⁸ I 1605 dro hun selv til Oslo og la fram flere beviser på at Langøya tilhørte Snekkestad.¹⁹ Strategien sikret stebarnas arv, og Dorthe fikk medhold i at Snekkestad med Langøya skulle tilhøre henne og stedøtrene. Etter hvert gikk gården til Margrethe. I 1615 nevnes en Jacob Traneberg på Snekkestad som ombudsmann for jomfru Margrethe, så hun hadde trolig gården allerede på den tiden.²⁰ I alle fall var Margrethe eier av Snekkestad i 1624, og Jens Bjelke hadde gården i 1646 (Unneberg 1961:97).

Anu Lahtinen peker på at både kvinner og menn i tidlig nytid hadde god kompetanse i å argumentere, og kildematerialet hun bruker vitner om mennesker med både erfaring og kunnskap i hvordan de fremmet sine interesser og synspunkter i rettsaker (Lahtinen 2009:37). Dette kan gi verdifull innsikt i deres syn på sin egen plass i samfunnet, hva de følte seg berettiget til og hva som var viktig for dem (Lahtinen 2009:37). I lys av dette kan Dorthes håndtering av Langøya-saken leses som et eksempel på hennes evne til å jobbe strategisk og bruke

ulike midler, som vitneinnhenting og argumentering, for å oppnå et mål.

Dorthe samlet gods i tilgrensende områder til Onsøy. Peder Brockenhuus, Dorthes svoger, eide setegården Sande som senere ble en viktig gård for Jens Bjelke. Dorthe hadde gården i pant fra 1606, og det kan være at hun administrerte den fram til Sophie giftet seg i 1610. Dorthe eide også det store Evjegodset i Rygge fra 1598 og hadde det fremdeles i 1616 (Flood 1957: 239–240). Søren Nilsson, en av Dorthes tidlige fogder, hadde Evje gård i pant og bodde der på starten av 1600-tallet.²¹ Han hadde tilbakeholdt tienden av Evje, da han hevdet at gården hadde adelige privilegier og dermed var fri for tiende. Da saken kom opp for herredagen i august 1616 la Jens Bjelke på Dorthes vegne fram et brev hun hadde skrevet til Søren Nilsson 15. juli 1610, og der hun tydelig frarådet ham å påstå at han skulle fritas for tienden på Evje. Da Dorthes to utsendinger kom til Søren ville han ikke ta imot brevet, og da de leste

Elingaard herregård var Dorthe Juels setegård. Dagens hovedbygning er fra 1749, og er bygget på kjellere som sannsynligvis er fra 1600-tallet. Det er ikke kjent hvordan gårdsbebyggelsen så ut på Dorthes tid. Foto: Kjartan Abel Nilsen / Østfoldmuseene.

18. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728, s.28–33.

19. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728, s.33– 38.

20. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728, s. 51–54; Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435-1728, s. 55– 58.

21. Søren omtales som Dorthes fogd på første halvdel av 1590-tallet (Schou 1996:314).

innholdet høyt for ham og la igjen en kopi nektet han å kvittere ut brevet (NHD 2. rekke, IV:152–158; Flood 1957:239–240). Dette var en fogd som hadde samarbeidet med Dorthe i flere år, og som nå forsøkte å få hennes støtte i en sak der han var tiltalt. Hun stilte seg ikke bak ham.

Kildematerialet viser at Dorthes ombudsmenn var nøkkelpersoner i hennes godsadministrasjon. Når hun selv ikke kunne følge opp alle saker, representerte de henne i lokal konfliktløsning, og iblant kom de selv i konflikt. Det er ikke noe tydelig, enhetlig mønster i samarbeidet mellom Dorthe og fogdene når det gjelder hennes autoritet som øvrighet. Fogder som Christen Hansson på Strøm og Søren Nilsson på Evje prøvde å tillegge Dorthe utsagn hun ikke sto inne for, uten å nå fram med dette. Andre ser ut til å ha handlet i overensstemmelse med hennes bestemmelser, som fogdene på Riska og Snekkestad. Felles for relasjonen mellom Dorthe og hennes underordnede er at de forholdt seg til hennes autoritet i den forstand at de viste til hennes bestemmelser som deres overordnede. I tillegg forteller materialet at hun som øvrighet over bønder og fogder hadde et handlingsrom for å utøve makt både i sitt nærmiljø og på avstand, og at hun hadde kompetanse til å manøvrere i rettssystemet, og også å vinne fram overfor standsfeller som Anders Huitfeldt.

Hammar og Norrhems forskning om svenske, landeiende kvinner på 1600-tallet viser at kvinnenens undersätter forholdt seg til dem som nettopp landeiere, og at de ikke hadde noen andre forventninger til dem knyttet til at de var kvinner (Hammar &

Norrhem 2023:352). Grethe Jacobsen (2022 og 2021:115) mener også at adelskvinnenes standstilhørighet spilte større rolle for deres handlingsrom enn hva kjønnsstilhørighet gjorde. Kildene om Dorthe Juel støtter dette synet. I sakene fra Riska, Strøm og Evje omtales Dorthe som «husbond» og «landdrott» (NHD 1. rekke, V:102 og 105; NHD 2. rekke, IV:157). I alle tre tilfeller handler dette om at hun er godseier og øvrighet i et lokalsamfunn.²² Ordet husbond forbindes oftest med manns-personer, men er også brukt for å beskrive godseier eller lensherre, som for eksempel i *Ordbog over det danske sprog*: «(mands)person betragtet i forhold til undergivne uden for familien og husstanden; herre; især om herremand, godsejer, jorddrot i forhold til fæstebønder, livegne osv.».²³ Jeg mener min empiri styrker hypotesen om at man forholdt seg til godseieren som først og fremst en autoritetsrolle, og ikke ut fra kjønn.

Moderlig autoritet

Alle godsene jeg har nevnt så langt var arv etter Henrik Brockenhuus eller Elisabeth Pedersdotter. Dorthe forvaltet eiendommene på vegne av datteren og stebarna. I den følgende delen ser jeg nærmere på hennes rolle som formynder og mor (både biologisk mor og stemor).²⁴ For mange adelskvinner var nettopp morsrollen noe de definerte seg ut fra (Lahtinen 2009:26, 93). Rollen som mor ga både rettigheter og forpliktelser, og ikke minst var den et rom for innflytelse og makt i både sosial, økonomisk og juridisk forstand (Lahtinen 2009:31, 93). Anu Lahtinen (2009:31) argumenterer for

22. Dorthe ramses også opp i en liste over ulike lensherrer, i 1591 (KBB 1588–1592:705–707), 1592 (KBB 1588–1592:89–893) og 1593 (KBB 159–1596:150).

23. <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=husbond>, kursiv i originalen, besøkt 15. desember 2024. Se også <https://kalkarsordbog.dk/ordbog?query=husbond>, besøkt 15. desember 2024.

24. For en utdypning av hvordan morsbegrepet kunne brukes om både stemødre og svigermødre, se Lahtinen (2009:119–129).

at når man skal studere makt i tidlig-moderne periode bør man ikke bare se på politisk makt, men også makt ut fra husholds- og familiestrukturer – og slik kan også kvinnes makt og innflytelse tre tydelig fram.

Fram til Sophie giftet seg hadde hun bodd hjemme sammen med moren som kunne styre hennes utdannelse og utvikling (Stockfleth 1656:54–55). Det beskrives retrospektivt i Sophies likpreken at Jens Bjelke, «aff Guds faderlige Raad oc Foesiun lod bede om hende til sin kiere Ectefellie, hvor paa hanem it got Svar bleff giffven» (Stockfleth 1656:55). I adelsstanden var ekteskapet en svært viktig institusjon, og påvirkning på ekteskapsinngåelser var en maktfaktor med betydning (se bl.a. Lahtinen 2009:25). Så vidt kjent finnes ingen bevarte kilder til ekteskapsforhandlingene mellom Sophie og Jens, men sannsynligvis hadde Dorthe stor påvirkning. Mona Ringvej (2024:92) snakker om beskrivelser i kilder som har en «blind flekk», altså de tingene kildene ikke sier noe om, men som må ha skjedd. Bakgrunnen for ekteskapet mellom Sophie og Jens er en slik blind flekk, og da ektefellenes fedre var døde er det grunn til å tro at deres mødre spilte en viktig rolle. Begge mødrene bodde på Elin etter bryllupet. I Sverige finnes flere eksempler på at mødre – særlig enker – fungerte som ekteskapsforhandlere, selv om loven sa at det var den nærmeste mannlige slektningen som skulle ha denne rollen (Lahtinen 2009:98).

Dorthes godsforvaltning ga henne kompetanse innen kontraktinngåelser.²⁵ Som ugift kunne ikke Sophie selv ha rådd over sine eiendommer, men hennes mor hadde rett til å selge og kjøpe eiendom fordi hun var enke (jf. Sogner et al. 2000:176). Som

gift kvinne måtte Sophie ha sin ektemanns tillatelse, men han kunne likevel ikke selge hennes arvegods uten godkjennelse (Sogner et al. 2000:176-177; Sandvik 2016a:114). En sak fra 1632 illustrerer dette. Ektemannen til Dorthes stedatter Inger hadde urettmessig solgt unna noe gods som tilhørte Inger og deres sønn Claus. Kongen ba Jens Bjelke – på vegne av Inger og sønnen –

En plate som trolig har vært et beslag på likkisten til Eiler Brockenhuus. NF.1901-0076

Foto: Anne-Lise Reinsfelt / Norsk Folkemuseum

25. For eksempel en sak fra 1602 om en eiendom på Jeløya, se Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0008: Pk. 8 (II), 1602–1704, s. 20–22.

om å overvære at oppgjøret gikk riktig for seg (NRR VI:384).

Dorthe's autoritet i den utvidede morsrollen handlet ikke bare om godsforvaltning. En prest i Nessing (nå Näsinge) i Båhuslen, Poul Ibsson, ble i 1594 beskyldt for å ha gjort narr av Eiler Brockenhuus, og for å ikke ha vært til stede da Eiler døde. På Eilers gravplate står det at han døde «pa. Dion. i. Wiken» (Huitfeldt 1880:247). Akkurat hva eller hvor «Dion» er, er uklart. Men dersom det var forventet at Poul skulle vært til stede ved dødsleiet, er det logisk at Eiler døde innen rimelig avstand fra Nessing. En mulighet kan være øya Tjørn (nå Tjörn) i Båhuslen.²⁶ Poul fortalte at ryktene om at hans oppførsel mot Eiler hadde kommet Dorthe for øre (Nielsen 1981:121). Det er nærliggende å tro at hun hadde irettesatt ham eller at han fryktet hennes irettesettelse, ettersom han nevner dette.

Kildene som vitner om Dorthe's forhold til sine barn og stebarn forteller bare indirekte om hennes autoritetsrolle som mor, og er ikke like tydelige som kildene knyttet til eiendomstransaksjoner og rettsaker. Overfor barna og stebarna var hun formynder, og dette hang tett sammen med hennes rolle som godseier. Hun forvaltet deres arvegods, økte og samlet det og sørget for at de fikk det de hadde rett på. Det er grunn til å tro at hun forhandlet ekteskap på vegne av Sophie, og en kilde peker på at hun ikke lot noen sverte hennes avdøde stesønns ettermæle.

Et profitabelt svigermor-svigersonnforhold

At kvinner i tidlig nytid både drev næringsvirksomhet og forvaltet store eiendommer er en av flere ting som tyder på at kjønnes

handlingsrom i praksis var mer fleksibelt enn lover og normer tilsa. I økonomisk historie har det vært en vektlegging av næring drevet av menn, noe som har medført at kvinnes økonomiske rolle har blitt presentert som mer passiv enn hva kildematerialet tyder på, og man har ikke sett deres aktive bidrag i økonomien (Keskinen et. al. 2018:47–48, se også Lahtinen 2009:21 og 33–34).

Selv om Jens Bjelke overtok forvaltningen av Sophies arvegods ved ekteskapet, fortsatte Dorthe med eiendomstransaksjoner og næring, men nå gjerne sammen med svigersønnen.

På starten av 1600-tallet eide Dorthe flere sager og tjente penger på utskiping av trelast. Allerede i 1589 eide hun en sag ved Moss.²⁷ I 1605 nevnes en sag på Eiker som kongen hadde overtatt fra henne (NRR IV:100). I 1607 fikk hun en annen sag i Moss som betaling for saga i Eiker (NRR IV: 237–238), og i 1609 makeskiftet hun en rekke eiendommer med kongen (NRR IV:301–302 og 310–314). Svogeren Peder Brockenhuus pantsatte setegården Sande til Dorthe for 2000 riksdalere i 1606, og der fantes det også sager (Eliassen 1978:148). I tillegg til sagbruk hadde hun minst en eiendom der det ble drevet saltsyding.²⁸

Sagbruksvirksomheten innebar også at Dorthe eide skip. Det er kilder på at hun eide skip i 1608 og i 1614 (Weidling 1998: 586). I mai 1614 møtte Jens Bjelke på Fredrikstad rådstue som representant for Dorthe i to saker som handlet om trevirke som ble fraktet på Dorthe's skip (Fredrikstad lagtingsprotokoll 1989:222–223).²⁹

Det var to sager på Elin på Dorthe's tid som sannsynligvis ble oppført etter at Jens

26. Jens Nilsson, som er kilden til episoden, var flere ganger på prestegården på Tjørn og møtte andre norske adelsfolk der (se f.eks. Nielsen 1981:196–200 og 521–525).

27. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0006: Pk. 7 (III), 1589–1716, s.105–108.

28. Riksarkivets diplomsamling, AV/RA-EA-5965/F12/L0008: Pk. 8 (II), 1602–1704, s. 43–46.

29. Fredrikstad lagtingsprotokoll nr. I–VIII 1607–1615, s. 222–223.

Kiste som trolig har tilhørt Ove Bjelke til Austrått og Maren Ulfeldt med våpenskjoldene til ekteparets aner. Nederst til høyre på kisten er Juels våpenskjold med en stjerne over tre bølger. Over dette er Brockenhuus' våpenskjold. Privat eie. Foto: Carl Huitfeldt

Bjelke kom inn i familien (Schou 1996: 171). På sagene fikk Dorthe og Jens skåret trelast som de skipet ut via Elinkilen, og de ser ut til å ha vært relativt inntektsbringende (Schou 1996:171–173 og 180). I 1621 fikk Jens Bjelke en klage om at han på Dorthes vegne hadde forhindret noen handelsfolks ferdse i vassdragene (NRR V:133).

At Dorthe gjennom flere år både hadde samlet gods og skaffet seg erfaring og kompetanse innenfor sagbruksdrift, er ting vi må anse som et fordelaktig utgangspunkt for

hennes etterkommere, og kanskje blir det spesielt synlig hos Jens Bjelke.

Når datteren giftet seg ble også Dorthes rolle som formynder endret. Det var ikke lenger hun som administrerte Sophies jordegods. Likevel betyr ikke dette at alle Dorthes autoritetsroller ble borte. Hun kunne fremdeles handle med eget gods, og vi må anta at hun var en viktig støttespiller for Jens Bjelke og delte sin lokalkunnskap og kompetanse med ham. Han overtok for eksempel en av hennes beste fogder (Ekman & Nævdal in print). Dessuten hadde hun fremdeles en viktig rolle i Onsøy som kirkeverge.

Kirkens beskytter

Så langt har jeg behandlet Dorthes autoritet i saker som dreier rundt gods, makt, lokale forhold og familierelasjoner. Én autoritetsrolle gjenstår å nevne, nemlig hennes rolle knyttet til Onsøy kirke. Her hadde Dorthe en funksjon som hun ser ut til å ha holdt uavhengig av både ektemann og svigersønn,

Utsnitt av kisten over. Foto (beskåret): Carl Huitfeldt.

ettersom hun var kirkeverge fra 1587 til 1625 (Schou 1996:283).

Onsøy kirke brant da den ble truffet av lynet like før midnatt 22. juli 1582. Den brant også natten 22. juni 1590, denne gangen som følge av skogbrann. Da satte Dorthe kirken i stand igjen ved å sørge for reparasjoner og å skaffe nytt kirkeutstyr. To bevarte vindfløyer i kobber har Henrik Brockenhuus' og hennes initialer og årstallet 1591.³⁰ Også andre reparasjoner av kirken kan stamme fra tiden etter brannen i 1590 (Christie & Christie 1959b:235–236).

I 1593 fikk hun støpt en kirkeklokke i Oslo som hun forærte Onsøy kirke. På klokken sørget hun for følgende innskrift: «Here Gud hjelpe mig paa denne Øe erl. lefve s. at døe [u]Di Aar 1593 lod ørlig og velbyrdig Fru Doritte til Ellin salig Henrich Brockenhusis støbe denne Klokke udi Osloe paa Kirkens Bekostning Herre Gud hjelpe mig af min Nød For din kjære Søns Piine og Død» (Christie & Christie 1959b:239). Året etter, i 1594, ga hun en prekestol.³¹ I 1622 ble blytaket lagt om, og Dorthe donerte to private tinnfat til loddingen. Blytak var kostbare og ble kun lagt på de større steinkirkene (Christie & Christie 1959a:94). Av annet interiør som kan stamme fra Dorthes tid, er en døpefont i eik og et alterskap fra 1520-tallet (Schou 1996:276-277). Alterskapet var trolig fargestrekt i grønt og gull, det hadde et midtfelt med den døde Jesu legeme og tjuefire helgenfigurer på sidene. Det var to meter høyt og 5 ½ meter bredt som utslått (Lavold 2001:168–169).

Kirkevergen hadde et økonomisk ansvar for kirkegodset. Onsøy kirke skyldte Dorthe 989 daler i 1603 som hun hadde lagt ut (Lavold 2001:167). Kanskje dette var utlegg

hun hadde hatt i forbindelse med arbeidet på kirken etter brannen i 1590.

De siste tretti årene er det forsket en del på kvinnelige kunstmesener innenfor verdslig og religiøs kunst i tidlig nytid.³² Mye av denne forskningen henter sine eksempler fra andre deler av Europa, og det er lite fra Skandinavia. Men selv om godsene var mindre i Norge, hadde adelskvinnene likevel en mulighet til å påvirke lokalsamfunnet gjennom blant annet kirkekunst. Gavene til kirken hadde ikke bare en praktisk, men også en symbolsk side. De kunne inspirere menighetens kunstneriske smak. Ikke minst kunne de utvalgte illustrasjonene påvirke hvilke historier kirkegjengerne la merke til, for eksempel ved noe så synlig som en prekestol eller et stort alterskap (King 2021:96). Dorthes bestillinger av prekestol, kirkeklokke og eventuelt annet interiør til kirken påvirket – bevisst eller ubevisst – hva menigheten hvilte blikket på hver søndag.

Alterskapet er et eksempel på katolsk utsmykning, og har av Håkon Andersen og Terje Bratberg (2001:140) blitt brukt som et argument for at Dorthe kan ha hatt katolske sympatier. De mener hun kan ha brukt sin innflytelse til å tilrettelegge for katolske skikker og katolskvennlige prester. Alterskapet behøver imidlertid ikke tolkes som et uttrykk for katolske sympatier. Som Bente Lavold (2001:155) påpeker, var det ikke uvanlig at eldre kirkeinventar ble flyttet til mindre kirker i distriktene når de større kirkene fikk nytt utstyr. En grunn til at katolske altertavler kunne havne i lutherske kirker, var at de var enkle å få tak i på kort tid, og man behøvde ikke produsere nye (Lavold 2001:166). Dette kan godt være tilfelle for Onsøy kirke, ettersom en brann var

30. En i Norsk Folkemuseum, NF.1901–0023, og en i privat eie.

31. Elisabeth Pedersdotter var også aktiv i reparasjon og utsmykning av Stavanger domkirke, og hadde blant annet gitt en prekestol til kirken (Eriksson 1578).

32. For en god gjennomgang over forskningen på området, se f.eks King (2021) og Reiss (2021).

årsaken til at det trengtes nytt kirkeinventar og det ville tatt lenger tid før Dorthe fikk erstattet det som var ødelagt med noe nyprodusert. Lavold mener dessuten at kirkeordinansene av 1537 og 1607 ikke tilsier at det skulle være noe galt i å ha katolske altertavler. Det var helgenkulten, tilbudelsen av helgenene, som i så fall var problematisk, men helgenene i seg selv kunne anses som forbilder til etterfølgelse (Lavold 2001:157–161). Samtidig argumenterer hun for at alterskapet i Onsøy må ha skilt seg ut, blant annet fordi andre kirker i området fikk i samme periode teksttavler uten bilder (Lavold 2001: 170–171). Hun poengterer at altertavlen var «til hele menighetens kollektive oppbygging» (Lavold 2001:171).

Dorthes rolle som kirkeverge er interessant sett opp mot spor av katolisisme rundt Onsøy. I 1604 ble det lovbestemt at de som hadde studert ved jesuittiske læresteder utenlands ikke fikk bli prester i det dansk-norske riket. I praksis fikk mange likevel prestekall etter studiene. Blant disse var Jacob Hjort, som ble sogneprest i Onsøy i 1604 etter Hans Bang, og Jens Pharo som ble prest i Tune kirke i 1609. Jacob Hjort ble viet som katolsk prest i Braunsberg i 1602 (Grøgaard 2023:107–108).

Ifølge et brev til den innflytelsesrike katolikken kjent som Klosterlasse skal Jacob Hjort i 1603 ha holdt hemmelige katolske messer hjemme hos sin far i Tønsberg mens han samtidig hadde lutherske tjenester i kirken. I tiden mens han var prest i Onsøy kirke inviterte han kryptokatolikken Erlend Halldorson til å preke i Onsøy kirke (Grøgaard 2023:108–109).

Anna Pauline Grøgaard (2023:108) mener at myndighetene må ha vært uvitende om at prester som Jacob Hjort og Jens Pharo var ordinerte katolske prester. Derksom de klarte å holde skjult at de var katolske prester, er det selvsagt også mulig at

Dorthe ikke var klar over dette. Dorthe viser ellers tegn til å støtte den offisielle religionen. Under et besøk hos Hans Bang i 1597 fortalte hun biskop Jens Nilssøn om helgentilbedelse i en kirke i Skjeberg, noe som fikk biskopen til å sende et irettesettende brev til presten i Skjeberg med det samme (Nielsen 1981:548–552).

Dorthes religiøse autoritet i sitt område, både økonomisk og kulturelt i forhold til hennes rolle som kirkeverge i Onsøy over mange år, men også hvordan hun kan ha forholdt seg til de katolske miljøene i området åpner for interessante spørsmål. Det kan se ut til at det er behov for mer forskning på området om adelskvinner og religiøs autoritet, men det strekker seg videre utenfor rammene av hva denne artikkelen kan romme.

Oppsummering og konklusjon

Dorthe Juel er en av mange historiske kvinner som det finnes lite informasjon om i historisk litteratur. I den grad hun omtales er det gjerne i kraft av at hun var svigermoren til Norges rikes kansler, og det kommer i mindre grad fram hvilken innflytelse hun hadde. Kildene viser at Dorthe administrerte store godskomplekser, eide sagbruk og skipet tømmer. Hun makeskiftet og forvaltet arvegods på vegne av barna sine. I åtte år var hun lensinnehaver, og hun var kirkeverge. Som godseier og kirkeverge var hun å regne som øvrighet, og som lensinnehaver hadde hun i tillegg et forvaltningsoppdrag utnevnt av kongen, noe ingen adelskvinner utenfor Danmark og Norge fikk. For å utføre oppgavene var hun avhengig av kunnskaper og støttespillere, men også autoritet i lokalsamfunnet.

I denne artikkelen har jeg stilt spørsmål om hvordan man ut fra et lite kildemateriale kan undersøke autoritet hos en adelskvinne, hva det kan fortelle om hennes makt og innflytelse og om forholdet mellom normer og

praksis når det gjelder kvinners handlingsrom.

Dorthe utøvet autoritet både på avstand og lokalt. Det kunne være vanskeligere å styre når avstanden var lang. Dorthe løste dette ved å gi fullmakter og stort handlingsrom til sine lokale tjenestemenn, ofte etter først å ha forsøkt på andre måter.

Hennes autoritet handlet blant annet om at hun hadde folk som tjente under seg, som betalte henne skatt og avgifter og som tok seg av daglig administrering på hennes vegne. Hun ble trukket inn for å avgjøre i saker der noen var uenige om eiendomsrett eller grenseoppgang. Bruken av ord som husbond og landdrott tyder på at hennes posisjon som øvrighetsperson hadde større relevans enn at hun var kvinne. Kjønnsperspektivet er interessant i forhold til hvordan hun ble ansett som maktperson. Det ser ut til at undersåttene ikke la vekt på kjønn, men forholdt seg til henne som sin overordnede – den som hadde det siste ordet.

Det er lett å forstå at Dorthe som øvrighet hadde innvirkning på sine undersåtters handlingsrom, men hennes valg påvirket også mennesker fra samme stand. For eksempel fikk Dorthes handlinger innflytelse for datteren, stebarna og svigersønnene. Dette viser på samme tid hennes autoritet som godseier og som mor.

Samarbeidet mellom Dorthe Juel og Jens Bjelke gir en god anledning til å undersøke et svigermor-svigersønn-forhold. Mye av det hun bygget opp kunne svigersønnen senere overta og videreutvikle. Kunnskap om hennes bakgrunn, valg og strategier er relevante brikker for å nyansere hva en maktperson som Norges rikes kansler kunne bygge videre på og hvordan ting var lagt til rette for hans utvikling og virke.

Kildenære studier av kvinner i tidlig nytid og andre historiske epoker nyanserer vårt syn på historiske samfunn og hvilke

ulike krefter som har hatt innvirkning. Ved å ta utgangspunkt i enkeltpersoner åpner det seg muligheter til å undersøke en bredde av roller. Autoritet – som en forutsetning for formell makt – har vært denne artikkelens røde tråd, og jeg har valgt å gi empirien stor plass. Forhåpentligvis kan studien og metoden inspirere til nye måter å lese kildene på, fordi de som studerer kvinners historie har ofte et lite materiale og må nærme seg kildene med oppfinnsomhet i spørsmålsstillingen for å oppnå ny kunnskap.

Litteratur

- Andersen, Håkon og Terje Bratberg 2001. Hemmelige katolikker. Et kryptokatolsk miljø omkring kanslerne Bjelke på 1600-tallet. *Årbok for Fosen*, vol. 40, s. 123–168.
- Appel, Charlotte 2001. *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark. Bind 1*. Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusulanums Forlag.
- Berg, J. C. 1833. Nogle Efterretninger om Erik Munk til Hjørne (del 2). *Samlinger til det norske folks sprog og historie*, vol. 1, s. 361–451.
- Borges, Grethe 1997. *Elingaard – et gammelt herresete*. Fredrikstad Museum.
- Bricka, C. F. 1894. *Dansk Biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for tidsrummet 1537–1814. Bind VIII*. Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn). <https://runeberg.org/dbl/8/0607.html>. Besøkt 14. september 2024.
- Christie, Sigrid og Håkon Christie 1959a. *Norges kirker Østfold 1*. Forlaget Land og kirke.
- Christie, Sigrid og Håkon Christie 1959b. *Norges kirker Østfold 2*. Forlaget Land og kirke.
- Coldevin, Axel 1950. *Norske storgårder. Delvis på grunnlag av Wladimir Moe*.

- Norske storgårde. Bd. I.* Oslo, H. Aschehoug & Co.
- Danmarks Adels Aarbog [DAA] 1962 II. Sven Houmøller og Albert Fabritius (red.). Årgang 78. København.
- Du Rietz, Anita 2013. *Kvinnors entreprenörskap under 400 år*. Stockholm, Dialogos Förlag.
- Dørum, Knut og Per Norseng 2005. *Rådes historie 1000–1837 ... vendt mot kontinentet*. Råde kommune.
- Ekman, Mattias og Desirée Nævdal [in print]. Jens Bjelkes kunnskaper om skog. Bærekraftstenkning på 1600-tallet. I Fageraas, Knut, Morien Rees og Desirée Nævdal (red.). *Bærekraft på Museum* (Trondheim, Museumsforlaget).
- Eliassen, Sven 1978. *Tune 1537–1800*, Tune kommune.
- Engebretsen, Knut og Søren Roer 1968: *Gårder og slekter i Råde. Oberst Hans Bassøes opptegnelser bearbejdet og ajourført [...]*. Råde historielag.
- Flood, Ingeborg 1957. *Rygge bind 1. Gårder og slekter*. Moss, Rygge Sparebank.
- Fridericia. I. A. 1890. *Generallieutenant Jørgen Bjelkes selvbiografi*. København, P. G. Philipsens Forlag.
- Gjeruldsen, Ole 1999. Langøyas historie før 1899. I Hans Lindemann. *Langøya. En helt spesiell øy i Oslofjorden*. Oslo, Almater Forlag AS, s. 45–63.
- Grøgaard, Anna 2023. Møter med oslohumanismen. Klosterlasse som elev i Oslo og lærer i Braunsberg. I Grøgaard, Anna, Sigurd Hareide og Henning Laugerud (red.). *Våre forfedres kirke. Tekster av, om og til Klosterlasse*. St. Olav forlag, s. 99–114.
- Hammar, Anna Nilsson og Svante Norrhem 2023. Knowing How. Estate Management, Practical Knowledge, and Agency among Aristocratic Women in Early Modern Sweden. *Early Modern Women: An Interdisciplinary Journal*, vol. 17 (2), s. 328–353.
- Helk, Vello 1987. *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536–1660. Med en matrikel over studerende i udlandet*. Odense universitetsforlag.
- Huitfeldt, H. J. 1880. Gravskrifter og lignende Inscriptioner fra forskjellige Norske Kirker. II. Fra Gjerpens Kirke. *Personalthistorisk Tidsskrift*, (1), s. 243–262. Hentet fra https://tidsskrift.dk/personalthistorisk_tidsskrift/article/view/78136
- Jacobsen, Grethe 2021. Confronting Women's Actions in History: Female Crown Fief Holders in Denmark. I Wiesner-Hanks 2021, s. 107–117.
- Jacobsen, Grethe 2022. *Magtens kvinder før enevælden*. Gads Forlag.
- Keskinen, Jarkko, Veli Pekka Toropainen og Mari Välimäki 2018. The Iron Lady, Elin Såger. Head of a Family Business. *Women in Business Families*. Routledge, s. 47–66.
- King, Catherine 2021. Lay Patronage and Religious Art. I Poska et al. 2021, s. 95–113.
- Lahtinen, Anu 2009. *Anpassning, förhandling, motstånd. Kvinnliga aktörer i släkten Fleming 1470–1620*. Stockholm, Bokförlaget Atlantis.
- Lavold, Bente 2001. Holdninger til katolske altertavler etter reformasjonen. I Hanne Sanders (red.). *Mellem Gud og Djævelen: Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800*. Vol. 19, København, NORD, s. 155–75.
- Munch. P. A. 1850. Samtidig Beretning om Prindsesse Annas, Christian den 4des Systems, Giftermaal [...]. *Norske Samlinger 1*. Oslo, Feilberg & Landmark.
- Murdoch, Steve 2003. Scotsmen on the Danish-Norwegian Frontiers c. 1580–1680. I Andrew Mackillop og Steve

- Murdoch (red.). *Military Governors and Imperial Frontiers. A Study of Scotland and Empires*. Brill, s. 1–28.
- Nielsen, Yngvar 1981 (1885). *Biskop Jens Nilssøns visitasbøger og reiseoptegnelser 1574–1597*. Carl Zakariasson.
- Opstad, Lauritz 1957. *Rygge b. 2. Bygdehistorien inntil 1800*. Rygge, Rygge Sparebank.
- Poska, Allyson 2021. Upending Patriarchy: Rethinking Marriage and Family in Early Modern Europe. I Poska et al. 2021, s. 195–211.
- Poska, Allyson, Jane Couchman og Katherine McIver (red.). 2021. *The Ashgate Research Companion to Women and Gender in Early Modern Europe*. Routledge. (Opprinnelig utgitt 2013).
- Raeder, Johanna 2011. *Hellre hustru än änka. Äktenskapets ekonomiska betydelse för frälsekvinnor i senmedeltidens Sverige*. Dr.avh. Stockholm.
- Reiss, Sheryl 2021. Beyond Isabella and Beyond. Secular Women Patrons of Art in Early Modern Europe. I Poska et al. 2021, s. 445–467.
- Ringvej, Mona 2024. Dronning Ingerid Ragnvaldsdatter og maktens maskuline forkledning. *Historisk tidsskrift*. 103 (2) 2024, s. 87–103 <https://www.idunn.no/doi/10.18261/ht.103.2.2>
- Roaldset, Ottar 1993. *Gards- og attesøge for Straumsnes 2*. Tingvoll Sogelag.
- Runefelt, Leif 2001. *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*. Dr.avh. Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- Rønningen, John 1985. *Bygdehistorie for Våle fra ca. 1540 til ca. 1980*. Våle kommune.
- Sandvik, Hilde 2016a. Decision-making on marital property i Norway, 1500–1800. I Maria Ågren og Amy Louise Erickson (red.). *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Routledge, s. 111–126. (Opprinnelig utgitt 2005).
- Sandvik, Hilde 2016b. Kvinnehistorie og sosialhistorie i tidlig moderne tid: Om nødvendigheten av en vanskelig tilgjengelig historie. *Samtiden*, vol 125 (3-4), s. 99–108.
- Schou, Terje 1996. *Onsøys historie. Bind 3 – Tiden fra 1537 til 1700*. Fredrikstad kommune.
- Sogner, Sølvi, Marie Lindstedt Cronberg og Hilde Sandvik 2000. Women in Court. I Eva Österberg og Sølvi Sogner (red.) 2000. *People Meet the Law. Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*. Universitetsforlaget, s. 167–201.
- Unneberg, Sigurd 1961. *Våle bygdebok. Første bind. Gårds- og slektshistorie*. 1. del. Våle kommune.
- Weidling, Tor 1998. *Adelsøkonomi i Norge fra reformasjonstiden og fram mot 1660*. Dr.avh. Oslo, Universitetet i Oslo.
- Weidling, Tor 2008. Godsstruktur og strukturering av gods. Tomb-godset i Råde fra middelalder til ca. 1680. *Historisk tidsskrift*, vol. 87, s. 265–287.
- Wiesner-Hanks, Merry 2021 (red.). *Challenging Women's Agency and Activism in Early Modernity*. Amsterdam University Press.
- Wiesner-Hanks, Merry 2021. Introduction. I Wiesner-Hanks 2021, s. 10–22.
- Wærdahl, Randi 2013. Why Did Ingerd Ottesdatter Let Go of Her Crown Fiefs in 1529? King Frederik I and Female Fief Holders in Norway. *Mirator*, vol. 14 (2), s. 97–110.
- Wærdahl, Randi 2017. The opportunity to profit from favourable circumstances: a widow's benefits of holding crown fiefs in Norway in the 1520s. I James Daybell

og Svante Norrhem (red.). *Gender and Political Culture in Early Modern Europe, 1400–1800*. Routledge, s. 89–106.

Wærdahl, Randi 2022. Tingets muligheter og begrensninger. Adelskvinneres handlingsrom i senmiddelalderen. I Sunde. J.Ø. og B.T. Hatløy (red.). *Eidsivatinget. Den norske tingtradisjonen gjennom 1000 år*. Oslo, Cappelen Damm Akademiske, s. 197–219.

Kilder

Eriksøn, Jørgen 1578. *En Lig Predicken [...] Frue Elisabet Pedersdaatters [...] Begræffuelse*. Upaginert. U.f.

Fredrikstad lagtingsprotokoll nr. I–VIII 1607–1615. Norsk historisk kjeldeskrift institutt av Odd Sandaaker. 1989. Oslo.

[KB GKS 3090 4o] Sperling, O. ‘Ottonis Sperlingii Selbstbiographie bis auf das Jahr 1673. Ejusdem Historia Carceris oder Beschreibung meiner Gefängniss, Examinis, Anklage vnd darauff erfolgten Sentenz.’ In Gl. kgl. Saml. (GKS). Royal Danish Library.

Norske Herredags-Dombøger [NHD], 1578–1664. 1.–4. rekke [NHD]. (1896–

1976). Det norske historiske Kildeskriftfond, Oslo.

Norske Rigs-Registranter, tildeels i Uddrag [NRR]. (1861–1863). Oslo.

Nilssøn, Jens 1590. *Ligpredicken, som wdi Erlig Velbyrdig oc Salig Henrick Brockenhusis Begræffuelse bleff Predicket i Oensø Kircke i Norge den 16. Iunij Aar etc. 1588 [...]*. København. Upaginert.

Stockfleth, Henning 1656. *Guds Børns Kostelige oc Baadelige Døed [...]*. Trykt av Mickel Thomæsøn.

Riksarkivets diplomsamling:

AV/RA-EA-5965/F15/L0002: Prestearkiv - Østfold, 1572–1683.

AV/RA-EA-5965/F15/L0003: Prestearkiv - Østfold, 1594–1700.

AV/RA-EA-5965/F12/L0006: Pk. 7 (III), 1589–1716.

AV/RA-EA-5965/F12/L0008: Pk. 8 (II), 1602–1704.

AV/RA-EA-5965/F12/L0009: Pk. 8 (III), 1435–1728.